

TARIXIY OBIDALARNI REKONSTRUKSIYA QILISH LOYIHALARINI BOSHQARISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI VA ULARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Qodirov Mirhojibek Nodir o‘g‘li

O‘zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi magistranti

E-mail: qodirov.mirhojibek@bk.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20957405>

Bugungi globallashuv sharoitida tarixiy obidalarni rekonstruksiya qilish masalasi faqat arxitektura yoki qurilish sohasi bilan cheklanmaydi. U madaniy siyosat, hududiy iqtisodiyot, turizm infratuzilmasi, ekologik barqarorlik, shaharsozlik va ijtimoiy boshqaruv bilan uzviy bog‘liq kompleks loyiha sifatida qaraladi. Tarixiy obida har qanday mamlakat uchun milliy xotira va madaniy identitetning moddiy ifodasidir. Shu bois uni rekonstruksiya qilishda oddiy ta‘mirlash yondashuvi yetarli bo‘lmaydi; loyiha tarixiy qatlamlarni ilmiy o‘rganish, konstruktiv holatni baholash, avtentiklikni saqlash, mahalliy aholi manfaatlarini hisobga olish va obyektning kelajak avlodlarga yetkazish vazifalarini birlashtirishi zarur.

O‘zbekiston hududi Buyuk ipak yo‘li sivilizatsiyasi, islom me‘morchiligi, mahalla madaniyati, madrasa, masjid, maqbara, karvonsaroy va qadimiy shaharsozlik an‘analari bilan bog‘liq noyob merosga ega. Buxoro tarixiy markazi UNESCO ro‘yxatida Markaziy Osiyodagi eng yaxlit saqlangan o‘rta asr shaharlaridan biri sifatida e‘tirof etilgan. Bu kabi meros obyektlarining ko‘pligi rekonstruksiya loyihalarini ilmiy asoslangan, bosqichma-bosqich va manfaatdor tomonlar bilan kelishilgan holda boshqarishni talab qiladi. Aks holda, noto‘g‘ri aralashuvlar tarixiy muhitning yo‘qolishi, turistik jozibadorlikning pasayishi, mahalliy aholi manfaatlarining chetda qolishi va xalqaro talablar buzilishiga olib kelishi mumkin.

Rekonstruksiya loyihalarining samaradorligi, avvalo, loyiha oldi bosqichining sifatiga bog‘liq. Loyiha boshlanishidan oldin obidaning tarixiy kelib chiqishi, konstruktiv holati, material tarkibi, shikastlanish darajasi, urbanistik muhiti, huquqiy maqomi va foydalanish ssenariysi aniqlanishi lozim. Bunda arxiv hujjatlari, eski fotosuratlar, mahalliy og‘zaki tarix, geodezik o‘lchovlar, lazer skanerlash, fotogrammetriya va 3D modellash natijalari birgalikda tahlil qilinadi. Korro Bañuelos va hammualliflar (2021) madaniy merosni barqaror saqlashda axborot boshqaruvi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi, chunki oldingi ta‘mirlash ishlari yetarli hujjatlashtirilmasa, keyingi restavratsiya qarorlari xatolarga olib kelishi mumkin.

Bugungi kunda Heritage Building Information Modeling (HBIM), GIS bazalari, 3D skaner, dron monitoringi va raqamli arxivlar tarixiy obidalarni boshqarishda muhim vositaga aylanmoqda. Bunday texnologiyalar obidaning holatini real vaqtga yaqin kuzatish, konstruktiv o‘zgarishlarni solishtirish, restavratsiya jarayonini hujjatlashtirish va kelgusida xizmat ko‘rsatish xarajatlarini kamaytirishga yordam beradi. Vileikis (2023) Buxoro tarixiy markazida mahalla va an‘anaviy uylarni raqamli hujjatlashtirish merosni boshqarish bo‘yicha aniq qarorlar qabul qilish uchun zarur ekanini ko‘rsatadi. Bu tajriba O‘zbekiston sharoitida raqamli meros kadastrini kengaytirish zarurligini tasdiqlaydi.

Tarixiy obidalarni rekonstruksiya qilishda eng muhim masalalardan biri avtentiklikni saqlashdir. Avtentiklik faqat tashqi ko‘rinish emas, balki original material, qurilish texnikasi, tarixiy qatlam, fazoviy tuzilma, atrof-muhit va obidaning ijtimoiy ma‘nosini ham qamrab oladi.

Shu sababli rekonstruksiya ishlarida yangi materiallar qo'llanganda ularning tarixiy tuzilma bilan mosligi, qaytariluvchanligi va uzoq muddatli ta'siri baholanishi kerak. Mocerino (2024) me'moriy merosni qayta rivojlantirishda innovatsion, lekin invaziv bo'lmagan texnologiyalar, zilzilabardoshlikni oshirish va raqamli ko'rish vositalari barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilishini ta'kidlaydi.

Rekonstruksiya loyihalarining yana bir zamonaviy yondashuvi adaptiv qayta foydalanishdir. Bu yondashuv tarixiy bino yoki inshootni yangi funktsiya bilan ta'minlash orqali uni "tirik" meros obyekti aylantiradi. Masalan, eski madrasa, karvonsaroy, omborxona, hammom yoki turar-joy binosi madaniy markaz, muzey, kutubxona, hunarmandchilik maktabi, mehmonxona yoki jamoat makoni sifatida qayta foydalanilishi mumkin. Amato, Andreoli va Rovai (2021) adaptiv qayta foydalanish ssenariylarini baholashda faqat iqtisodiy natija emas, balki madaniy qiymat, hududiy integratsiya va restavratsiya ta'siri ham hisobga olinishi kerakligini ko'rsatadi.

Tarixiy obidalarni rekonstruksiya qilish loyihalarida manfaatdor tomonlar boshqaruvi alohida o'rin tutadi. Davlat organlari, mahalliy hokimiyat, madaniy meros agentliklari, restavratorlar, muhandislar, arxitektorlar, investorlar, turizm tashkilotlari, mahalla aholisi va ilmiy muassasalar o'rtasida aniq vazifalar taqsimlanmasa, loyiha kechikishi yoki sifat pasayishi mumkin. Shuning uchun loyiha boshqaruvida shaffof qaror qabul qilish, jamoatchilik bilan maslahatlashuv, ekspertiza va muntazam monitoring mexanizmlari bo'lishi shart. Bu ayniqsa yashab turgan tarixiy mahallalarda muhimdir, chunki rekonstruksiya faqat devor va fasadni emas, balki odamlarning kundalik hayotini ham o'zgartiradi.

Moliyalashtirish masalasi ham rekonstruksiya loyihalarining samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. Bunday loyihalar odatda uzoq muddatli, murakkab va yuqori xarajatli bo'ladi. Davlat budjeti mablag'lari, xalqaro grantlar, xususiylar, homiylik, turizm tushumlari, madaniy fondlar va davlat-xususiylar sheriklik mexanizmlarini birlashtirish maqsadga muvofiq. Biroq moliyalashtirish manbasi qanday bo'lishidan qat'i nazar, obidaning madaniy qiymati iqtisodiy foydadan ustun qo'yilishi kerak. Rekonstruksiya loyihasining muvaffaqiyati faqat qurilish ishlari yakunlanishi bilan emas, balki obyektning uzoq muddatli saqlanishi, foydalanilishi va mahalliy rivojlanishga qo'shgan hissasi bilan baholanadi.

1-jadval

Tarixiy obidalarni rekonstruksiya qilish loyihalarini boshqarishning zamonaviy mexanizmlari

Yo'nalish	Boshqaruv vositasi	Amaliy mazmuni	Asosiy risk	Kutiladigan natija
Raqamli hujjatlashtirish	HBIM, 3D skaner, GIS	Obida holatini aniq o'lchash va ma'lumotlar bazasini yaratish	Texnik kadrlar yetishmasligi	Monitoring va qaror sifati oshadi
Avtentiklikni saqlash	Ilmiy ekspertiza va material tahlili	Original tuzilma va tarixiy qatlamlarni asrash	Noto'g'ri material tanlash	Madaniy qiymat saqlanadi

Adaptiv qayta foydalanish	Funksiya tanlash modeli	Obidani ijtimoiy yoki turistik faoliyatga moslashtirish	Tijoratlashuv bosimi	Obida iqtisodiy jihatdan yashovchan bo'ladi
Jamoatchilik ishtiroki	Maslahatlashuv va ochiq muhokama	Mahalla va foydalanuvchilar manfaatini hisobga olish	Ijtimoiy norozilik	Loyiha qabul qilinishi kuchayadi
Moliyaviy barqarorlik	Grant, DXSh, turizm tushumi	Xarajat va daromad manbalarini diversifikatsiya qilish	Moliyaviy uzilish	Uzoq muddatli ekspluatatsiya ta'minlanadi
Risk boshqaruvi	Texnik audit va monitoring	Zilzila, namlik, eroziya va turizm bosimini baholash	Kutilmagan zarar	Xavfsizlik va chidamlilik oshadi

Manba: muallif tomonidan UNESCO, ICOMOS, ICCROM tamoyillari va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar asosida tuzildi.

Jadvaldan ko'rinadiki, tarixiy obidalarni rekonstruktsiya qilish loyihalarini boshqarish bir vaqtning o'zida bir nechta yo'nalishni qamrab oladi. Raqamli hujjatlashtirish loyiha boshqaruvining boshlang'ich nuqtasi bo'lib, u keyingi restavratsiya, monitoring va ekspluatatsiya qarorlarini dalillarga asoslash imkonini beradi. Avtentiklikni saqlash esa barcha texnik va moliyaviy qarorlarga ustuvor mezon sifatida qo'yilishi kerak. Adaptiv qayta foydalanish obidani iqtisodiy jihatdan faol saqlashga xizmat qilsa-da, u madaniy mazmunni yo'qotmasligi zarur. Shu bois har bir loyiha uchun boshqaruv, moliyalashtirish, ekspertiza va jamoatchilik ishtiroki yagona tizimda ko'rilishi maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda, tarixiy obidalarni rekonstruktsiya qilish loyihalarini boshqarish zamonaviy sharoitda ilmiy, texnik, iqtisodiy va ijtimoiy yondashuvlarning uyg'unlashuvini talab qiladi. Samarali rekonstruktsiya loyihasi obidaning tashqi ko'rinishini tiklash bilan cheklanmay, uning tarixiy ma'nosi, konstruktiv xavfsizligi, foydalanish imkoniyati va kelajak avlodlar uchun saqlanishini ta'minlashi kerak. Raqamli hujjatlashtirish, adaptiv qayta foydalanish, shaffof boshqaruv, jamoatchilik ishtiroki, ko'p manbali moliyalashtirish va xalqaro konservatsiya tamoyillariga rioya qilish bunday loyihalarning samaradorligini oshiruvchi asosiy omillardir. O'zbekistonning boy tarixiy-madaniy merosi bu borada katta imkoniyatlarga ega bo'lib, uni ilmiy asoslangan loyiha boshqaruvi orqali saqlash va rivojlantirish milliy madaniyat, turizm va hududiy taraqqiyot uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Pastukh, O., Gray, T. G., & Golovina, S. (2021). Reconstruction and restoration of historical monuments: International experience. Architecture and Engineering.
2. Vileikis, O. (2023). A strategy using heritage documentation for managing change of the historic centre of Bukhara. ISPRS Annals of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial

Information Sciences.

3. Korro Bañuelos, J., Rodríguez Miranda, Á., Valle-Melón, J. M., et al. (2021). The role of information management for the sustainable conservation of cultural heritage. Sustainability.
4. Amato, A., Andreoli, M., & Rovai, M. (2021). Adaptive reuse of a historic building by introducing new functions. Sustainability.
5. Tunalı, S. K., & Güneş, S. (2024). Sustainability of historical buildings through reuse projects. Journal of Design, Planning and Aesthetics Research.
6. Mocerino, C. (2024). Innovation and resilience in the redevelopment, restoration and digitalisation strategies of architectural heritage. Mediterranean Architectural Heritage.
7. De Medici, S., De Toro, P., & Nocca, F. (2019). Cultural heritage and sustainable development: Impact assessment of two adaptive reuse projects in Siracusa, Sicily. Sustainability.
8. Augustiniok, N., Plevoets, B., Houbart, C., & van Cleempoel, K. (2022). Value as a legal tool for the preservation of monuments in Flanders and Wallonia. The Historic Environment: Policy & Practice.